

cen correctos, pues subsanan algunas de las malas lecturas de Garin y Puccioni. Por lo que respecta al aparato de fuentes, pese a que el propio Cardini advierte que el suyo no es un comentario lingüístico, sí se echa en falta alguna mención más de las posibles coincidencias léxicas entre *Corolle* y algunos textos de Plauto. Como se comprenderá fácilmente, estas observaciones son tan sólo concretos apuntes que no pueden ni deben para nada minimizar el trabajo de Cardini.

Con esta, quizá, excesivamente larga nota de lectura hemos querido también nosotros diseccionar el discurso de Cardini, mostrar todo el complejo entramado de un ensayo que pretende ser mucho más que un simple comentario crítico. En efecto, en *Mosaici. Il «nemico» dell'Alberti* Cardini ha sabido poner las bases de una nueva metodología que a partir de ahora deberá ser un punto de referencia obligada para todos los estudiosos de la obra latina de Alberti.

En el prólogo general a los *Intercoenalia Libri Alberti* declara que ha iniciado la recopilación de sus *Intercoenales* en pequeños libritos «quo... commodius possent perlegi»². Ahora Cardini a su vez presenta en un «libellus» de menos de cien páginas dos de las *Intercoenales* albertianas. Sin duda ello permitirá leer con más facilidad unas obras que sólo un siglo después de su redescubrimiento empiezan a ser juzgadas y apreciadas en su justa medida. Sólo nos cabe esperar que la labor de Cardini tenga la continuidad deseada.

Alejandro Coroleu

² En MANCINI, G. (Opera inedita..., cit, p. 122). El texto completo de Alberti se inicia así: «Cepi nostras intercoenales redigere in parvos libellos, quo inter coenas et pocula commodius possent perlegi».

SEBASTIÁN F. RAMALLO ASENSIO
*La ciudad romana de Carthago
Nova: la documentación
arqueológica*

Múrcia, Secretariado de
Publicaciones de la Universidad de
Murcia, 1989, 200 pp.

Cartagena, *Carthago Nova*, és un treball afortunat de dedicació d'estudiosos del món antic, des dels treballs d'Asensio de Morales i més tard del comte de Lumiares al final del segle XVIII, tot passant per la dedicació d'Antonio Beltrán durant gairebé els últims cinquanta anys, l'inventari de C. Belda i els treballs de Michael Koch a l'epigrafia de la zona, o contribucions importants com les d'A. González per a l'època tardana. S. Ramallo en el moment actual dóna una nova embranzida a aquests estudis als quals ha col·laborat en una ja llarga dedicació d'un decenni. La sèrie *La ciudad romana de Carthago Nova: fuentes y materiales para su estudio*, prevista en quatre volums, de la qual aquest és el segon, és una bona mostra de la dedicació i capacitat d'agrupació d'esforços que demostra l'autor del treball que ens ocupa, qui la dirigeix amb un ritme que va més enllà de l'habitual en la seva celeritat i el seu nivell. S. Ramallo es fa ressò en el primer capítol de la historiografia arqueològica de Cartagena tot recollint en forma adient els treballs anteriors sobre el tema i destacant-hi les aportacions; també hi fa esment dels noms il·lustres i benemèrits que són les fites del camí de la molt rica història local de Cartagena.

El segon capítol toca un tema important: el de la topografia antiga de *Carthago Nova*, que és enfocada en un nivell de progressiva aproximació des d'un marc geogràfic que abasta el territori immediat. No passa de tota manera en aquest capítol d'assenyalar les línies

d'estudi que han de resoldre el conjunt de problemes que encara resten sobre el tema. El tercer capítol és el dedicat precisament al tractament d'aquests temes urbanístics que han de definir la ciutat romana. Sota el títol d'«esquema històric» enfoca aquest difícil tema, que enceta revisant el que es coneix de la ciutat pre-romana i també de la ciutat púnica, insistint especialment en el tema de les àrees sagrades i en el dels paviments, en l'estudi dels quals cal destacar la competència de l'autor. La ciutat romana tracta els moments inicials de l'ocupació i tota l'època republicana amb una atenció especial a les quals es combinen amb agilitat les epigràfiques. El capítol IV arrenca el seu estudi de l'època d'August en endavant sota l'epígraf: «el desarrollo urbanístico». Hi ha el plantejament del patronat com a element important del desenvolupament urbà, on destaca el paper d'Agrippa. La relació amb l'entorn no es deixada de banda i s'insisteix sobre la xarxa viària i les comunicacions marítimes per detenir-se, per fi, a tractar l'urbanisme i l'arquitectura de *Carthago Nova*, amb un recull de les notícies disponibles i especialment del *forum*, un dels punts forts del llibre; temples, temples i edificis d'espectacle no són deixats de banda. L'arquitectura domèstica hi és tractada, com també les obres de clavegueram; el conjunt de les dades és cartografia en un pla, entre les pàgines 96 i 97, que no es pot deixar d'emprar en el futur. Cal destacar el recurs continu de l'autor, per a les seves interpretacions, a paral·lels, tot citant i emprant els treballs més recents i diversos per establir la seva posició sobre cada fet arqueològic i urbanístic, la qual cosa fa explícitament útil i homològic el treball que ens ocupa, que pot alleugerir-se lluny d'una erudició local o localista, amb les monografies sobre urbanisme de ciutats millor plantejades. Un estudi de les necrò-

polis de *Carthago Nova* completa aquesta visió de la ciutat, per a la qual cosa fa una revisió detinguda de la topografia, de la tipologia i dels materials presents a les tombes. Una relativament bona i completa ressenya de les troballes del territori immediat tanquen l'estudi, juntament amb un elenc de les troballes tardanes, en especial de les obres de fortificació amb materials bizantins. Quatre pàgines finals intenten una síntesi valorativa que reté els grans trets de l'evolució de *Carthago Nova* a partir dels seus antecedents i lligada als seus contorns per tal de servir de línies directores d'una futura recerca. Una sèrie de quadres completen l'estudi i abracen les llistes de magistrats i notables documentats a la ciutat, la de terrissers documentats en terra sigillata aretina, itàlica i sudgàlica. Un quadre comparatiu d'amfiteatres, a més d'un inventari dels jaciments de l'entorn. Una completa bibliografia marca amb l'índex la fi del treball.

El llibre de Ramallo és, a hores d'ara, el punt de referència indispensable sobre *Carthago Nova*, ben plantejat i documentat, i acuradament —malgrat els inevitables petits problemes— presentat. Només ens atreviríem a fer unes petites observacions: potser hauria d'haver-se previst una il·lustració més completa, car no sempre disposa dels elements de referència local que utilitza Ramallo; això es pot estendre també a la cartografia, que ajudaria a entendre millor certs aspectes si hagués estat per a alguns punts, com és el cas de les necròpolis, reproduïda o més explicitada en el tractament de l'urbanisme. Això no enterboleix el valor del treball ni la seva utilitat i respon, de vegades, a limitacions fins i tot editorials, però quan es té a les mans un llibre de l'alçada del que ens ocupa i que planteja temes de tan gran interès hom voldria que fos gairebé exhaustiu, més enllà de les intencions de l'autor. Es ja,

des d'ara, un punt de referència i de reflexió indispensable i que ha de portar una renovació en el tractament de les més antigues fundacions romanes, en especial d'Empúries, a la qual hi ha confusions, i que presenta uns paral·lelismes amb Cartagena —en especial per als últims moments de la república i l'inici del principat—, que han de ser posats en relleu i que van des dels elements de cultura material fins al desenvolupament institucional de la vida urbana. Tot això fa que de nou haguem d'insistir que el professor Ramallo i la Universitat de Múrcia estant acomplint una tasca indispensable i rigorosa.

M. Mayer

V. VALCÁRCCEL
*Sancti Braulionis, episcopi
Caesaraugustani, epistularum
Concordantia et Index Formarum
a tergo ordinarum.*

A Veleia. Anejos, Series Maior, 7
Servicio Editorial de la
Universidad del País Vasco,
Vitòria, 1991. x + 372 pp.
+ 1 p. *corrigenda in Concordantia*

Des de fa molts anys, els estudis i treballs dedicats al final de l'antiguitat clàssica i l'alta edat mitjana a Espanya han estat privilegiats. A ells s'han dedicat destacats especialistes espanyols i estrangers (d'entre ells, destaquem només ara Manuel Díaz y Díaz, Carmen Codoñer y Jacques Fontaine) i, actualment, molts d'altres segueixen les petjades d'aquells que van prestigiar aquest camí. Entre ells, i d'una manera destacada per la seva rigorosa tasca d'editor crític (per exemple, a *La «Vita Dominici Siliensis» de Grimaldo. Estudio, edición crítica y traducción*, Logroño, 1982), l'autor de

les concordances que ara recensionem, Vitalino Valcárcel, catedràtic de filologia llatina a la Universitat del País Basc / EHU, a Vitòria. El professor Valcárcel ens ofereix un magnífic i seriós instrument de treball, producte de l'estudi d'un període clau de la història d'Espanya (el visigòtic), centrat en un autor també clau d'aquest moment (sant Brauli, bisbe de Saragossa, important per les múltiples relacions culturals i polítiques que va protagonitzar) i tenint com a fita el coneixement de la seva obra més important, tant des d'un punt de vista filològic com històric: parlem de les concordances de l'epistolari de sant Brauli.

El treball, a més, és especialment oportú perquè completa en un doble sentit la «col·lecció» de concordances que Espanya està produint en aquests darrers anys. Per una banda, *stricto sensu*, s'afegeix a un afany molt notable dels filòlegs d'aquest país per oferir *instrumenta philologica* de primera magnitud a la comunitat científica internacional. No exagerem: recordem només la concordança de Frontí de Jenaro Costas, professor a la UNED de Madrid, o la d'Horaci, de Javier Iso, professor a la Universitat de Saragossa, publicades ambdues a la col·lecció Alfa-Omega de la Georg Olms. En aquest sentit, el treball de V. Valcárcel està a l'alçada de l'alt llistó marcat pels seus predecessors. Per altra banda, la concordança completa el panorama «instrumental» del període visigòtic protagonitzat per Isidor de Sevilla i Brauli de Saragossa. L'any 1990, Javier Iso *et alii* publicaven unes concordances de les *etimologiae* del bisbe sevillà (en què també hi col·laborà Brauli —les etimologies, no les concordances!—) i ara, Vitalino Valcárcel ens n'ofereix unes altres de l'epistolari del saragossà (epistolari en el qual, cal recordar-ho, també hi té Isidor el seu protagonisme: recull les cartes enviades per